

בתי-הדין היהודיים לאור תעודות מדבר יהודה

למערכת משפט מספר תפקידים. עליה למשל להכריע בסכסוכים ובהידינויות, ביזמת בעלי הדין ולעתים ביזמת הממסד. תפקיד אחר של המערכת הוא לתת תוקף רשמי לפעולות מסוגים שונים ולאשר את ביצוען - החל מנישואין וגירושים וכלה בעסקות כלכליות. בית-דין כזה יכול להיות על בסיס התנדבותי ועממי, וסמכותו נובעת במקרה זה מהסכמת בעלי הדין, ויכול להיות בית-דין ממסדי, שסמכותו מוקנית לו על-ידי מינויו מטעם השלטון הפוליטי.

התמונה העולה מתעודות מדבר יהודה לעניין זה מורכבת. מצד אחד יש בתעודות היווניות מארכיונה של בבתא עדויות לקיום מערכת משפט ממוסדת והייררכית, שמקור סמכותה ותוקפה - השלטון (הרומי במקרה זה). שטרות נערכים בפני המושל, יש הזמנה לדיון בבית-הדין, ותעודות מושמות למשמרת ונעתיקות מחדש מארכיוני השלטון. גם בתעודות הנבטיות מארכיון זה עולה תמונה דומה, ונזכרים בהן מונחי משפט ודין.¹

המאמר מבוסס על הרצאה שנשאתי בכנס שנערך ביד בן-צבי בירושלים ב-7 ביוני 1995, על הנושא 'חיים וחברה בתעודות מדבר יהודה'. תודתי לפרופ' יוסף נוה על עזרתו והערותיו. תודה לדר' עדה ירדני על שהרשתה להשתמש באיורים המתפרסמים להלן.

1 N. Lewis, Y. Yadin & J.C. Greenfield, *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of the Letters - Greek Papyri*, Jerusalem 1989. בתעודה 16, תעודת הקנסוס, מוזכר שזהו העתק תעודה השמורה בבסיליקה. בתעודה 23 נזכר במפורש בית-דינו של המושל, וכמו כן נזכר שלתעודה יש העתק. בתעודה הנבטית 'פפירוס סטרכי', מופיע במפורש 'מלך ודין ופתור ואסרתג', ראה: J. Starcky, 'Un contrat nabatéen sur papyrus', RB, 61 (1954), pp. 161-181

לעומת זאת מהתעודות היהודיות הכתובות בכתב היהודי, בארמית ובעברית,² עולה תמונה שונה: אין שום תעודה (למעט מספר רמזים, שהם עניינו של דיון זה) שנערכת בפני פורום משפטי, כל השטרות הם 'שטרי כתב יד' של המתחייב (דהיינו שטרות הנכתבים על-ידי המתחייב, בגוף ראשון, ולא על-ידי גוף רשמי שמאשר או נותן תוקף לעסקה),³ ואין נזכרת ערכאה שבפניה נדונים דברים ונשמעות עדויות, לא כל שכן ערכאה השומרת העתקים ממסמכים לימים יבואו.

מקורות ספרותיים בני התקופה אינם מציגים תמונה ברורה באשר לקיומם של בתי-דין יהודיים רשמיים במאה השנייה לספירה. מוסד בית-הדין היהודי הסטנדרטי הוא בית-דין של בוררים.⁴ וכבר דשו חכמים בשאלה אם היתה מערכת בתי-דין בעלת תוקף וסמכות, ומה היה מבנה המערכת, כלומר מה היה מקור סמכותה החוקי.⁵ מעדויות שונות עולה דבר קיומם של בתי-דין, אלא שכאמור לא ברור אם מעמדם היה התנדבותי או מחויב על-ידי שלטון מרכזי. שלטון מרכזי כזה לא היה ליהודים מחורבן הבית ואילך, ואם היתה סמכות כזו הרי שהדבר היה אפשרי רק מכוח סמכות השלטון הרומי או מכוח קבלת בני העיר עליהם.

אולם בשטרות ממדבר יהודה אין כמעט כל הודקקות לבתי-דין, וככל שהדברים אמורים לתקופה שבין המרידות – אין בכלל עדות כזו. בין אם ניתן להסיק מעובדה זו טענה כוללת, ובין אם נגביל את המסקנה לאזור שבו התגלו התעודות – העדר עדויות לנוכחותה של המערכת השיפוטית היא תופעה בולטת.

2 הקריטריון המוצע פה להבחנה ב'לאומיות' של תעודות שונות, ובעקבות זה במערכות משפט שונות, הוא הקריטריון האפיגרפי. תוכנן של התעודות אינו שונה מלאום ללאום. אף הנוסחאות המשפטיות אין בהן כדי להעיד בצורה חותכת על מקורן המשפטי או האתני. קיימות נוסחאות מקבילות במערכות משפט שונות, וכמו כן יש שינויים בין תעודות מאותה מערכת. כל עוד לא נקבעה סופית ובוודאות מידת ההשפעה שיש למערכת אחת על חברתה, קשה לקבוע על סמך נוסחה בלבד אם מדובר במונח שמקורו במערכת ההלניסטית או במערכת היהודית. כמו כן אין להסיק דבר מהשמות הפרטיים: ויכוח ארכיונה של בבתא, שבו מידיינים יהודים לפני השלטון הנכרי השופט על-פי חוקי האימפריה ומכל מקום לא על-פי חוקי היהודים. גם השפה אינה מהווה אינדיקציה, שכן הן היהודים והן הנבטים, ובכלל כל תושבי האזור, דיברו ארמית. לא מצאנו עד כה תעודה שנכתבה יוונית השייכת למערכת המשפט היהודית, אף-על-פי שיהודים השתמשו ביוונית בחיי היום-יום, ואף בחייהם הדתיים. על כתובות הגלוסקמאות משלהי תקופת בית ראשון וכתובות בתי-קברות ממקומות שונים בארץ מתקופות מאוחרות יותר ראה: J.B. Frey, *CH, II, Rome 1952*; על מכתבי לוחמי בר-כוכבא, הכתובים ביוונית ראה: י' ידן, החיפושים אחר בר כוכבא, ירושלים תשל"א, עמ' 130-132; על כתובות בתי-הכנסת מן התקופה הביזנטית ראה: ל' רות-גרסון, הכתובות היווניות מבתי הכנסת בארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ז.

3 ממצא זה עומד בניגוד להתרשמות העולה ממקורות חז"ל, כי שטר יכול להיערך הן בידי המתחייב והן בידי העדים או בית-הדין. ראה א' גולאק, השטרות בתלמוד, בעריכת ר' קצוף, ירושלים תשנ"ד, עמ' 12-25.

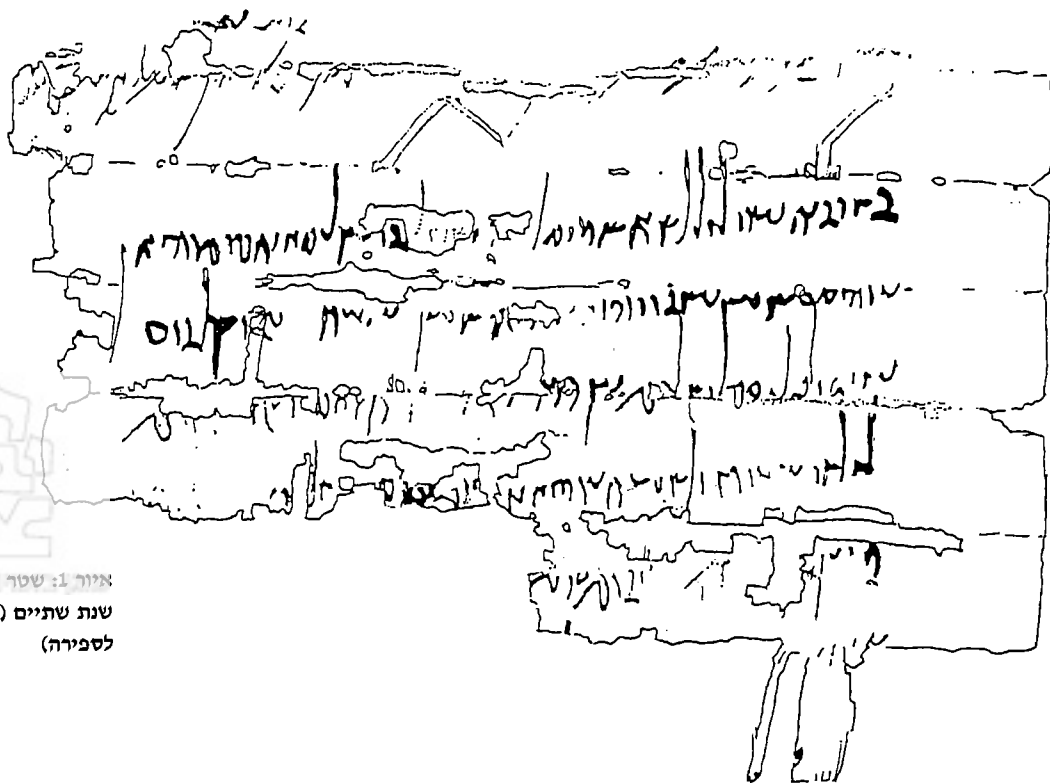
4 ראה בעיקר במשנה סנהדרין ג.

5 ש' אלבק הציג בעניין זה דעה שעיקרה בתחום המשפט. טיעונו העיקרי הוא שההלכה אינה מצריכה מערכת מטעם שלטון מרכזי, שכן כל כוחה של ההלכה בא מהסכמת הציבור. ראה: ש' אלבק, בתי הדין בימי התלמוד, רמת-גן תשמ"א. אפשר שזו גם דעתו של גולאק (לעיל, הערה 3), עמ' 32. החולקים על דעה זו באים הן מתחום המשפט (א' בן-זמרה, בתי הדין בימי התלמוד – בקורת, דיני ישראל, טו [תשמ"ט-תש"ן], עמ' רמה-רנד) והן מתחום המחקר ההיסטורי (ראה: ג' אלון, 'אילן דמתמנן בכסף – לתולדות רשויות הדינים בארץ ישראל בתקופה התלמודית', ציון, יב [תש"ז], עמ' 101-153; ז' ספראי, הקהילה היהודית בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 76-98, והערה 106 שם). בעניין זה מצויות גם דעות ביניים, המניחות תקופות שבהן היה מינוי מרכזי ותקופות ללא מינוי כזה. ראה: י"ל לוי, מעמד החכמים בארץ-ישראל בתקופת התלמוד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 93.

כאמור יש כמה הסתייגויות מקביעה גורפת זו, ודומה שניתן למצוא מכנה משותף לכל החריגים, והוא שזמנם מתקופת קיומו של שלטון מרכזי עצמאי בעם ישראל.

חותמים

בכמה מן התעודות מימי מרד בריכוכבא נזכרים אנשים החתומים על התעודה אך אינם מהווים צד מן הצדדים לעסקה או עדים לה. אנשים כאלה נזכרים בתעודות מורבעאת 29-30.

איור 1: שטר מכר, שנת שתיים (133 לספירה)

תעודה 29 (איור 1):

בארבעה עשר לאלול שנת שתיים [גאלת] יש[ראל] בירשלים חותמים יהונתן בר יהוסף שמעון בר שבי יהו^ו בר יהודה שמעון בר זכריה מכר קלבוס בר אוטרפלוס מירשלים בין ה [.....] לאלעזר בר זכריה ולשמעה בר יהוחנן

6 כל התעודות מוואדי מורבעאת מובאות פה על־פי המספור אצל P. Benoit, J.T. Milik & R. de Vaux, *Les grottes de Murabba'at* (DJD, II), Oxford 1961. בשתי התעודות, בתחילת החלק הגלוי, קרא מיליק את שם המקום 'ב..אלים' (שם, עמ' 141-145). הקריאה 'בירשלים' היא קריאתה של ע' ירדני, התעודות הארמיות והעבריות בכתב רוטו מוואדי מורבעאת ונחל חבר ותומר קרוב, ירושלים תשנ"א, עמ' 43-47.

בתחילת התעודה נזכרים ארבעה חותמים, ואין להם שייכות לעצם העסקה. ככל שאפשר להבחין, הארבעה מוזכרים רק בחלק הגלוי. בחלק החתום, מיד אחר הפתיחה הטכנית, מתחילה העסקה עצמה: 'ב 14 לאלול שנת 2 לגאלת ישראל ב'] מכר קלבוס בר אוטרפלוס....'.

תעודה 30:

*בעשרים ואחד לתשרי שנת ארבע לגאולת ישראל ב' /ירשלים
חותמים יהונתן בר יהוסף שמעון בר סימי יהונתן [בר]
אלעזר] יהונתן בר חנניה מכר דוסתס בר אלעזר
...
[בית זר] ע חטים חמש סאים אם יתיר או ח[סר]*

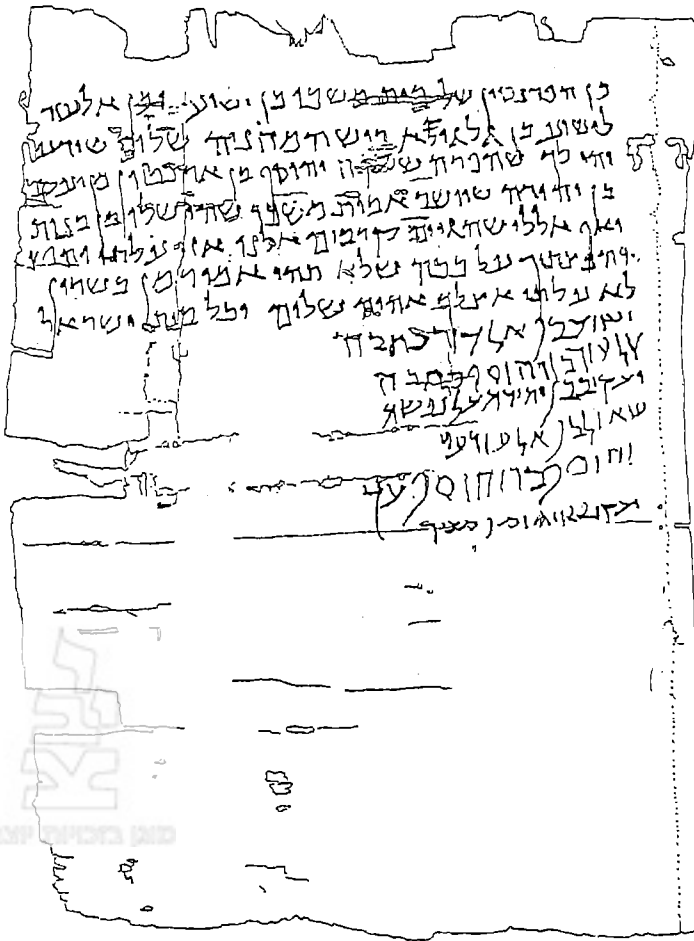
גם בתעודה זו בחלק הפנימי לאחר התאריך מדובר בתוכן המכר. החותמים אינם זהים בשתי התעודות, אך הראשון שבהם – יהונתן בר יהוסף – נזכר בשתייהן. בתעודה 30 הוא חותם בעצמו בסוף התעודה, ובתעודה 29 הוא כנראה השני מבין 'החותמים'. עד כמה שאפשר לראות, רק אחד מהארבעה חתום בסוף התעודה, בין העדים, אולם המונח המופיע ליד שמו לא השתמר בתעודה 30, ואילו בתעודה מס' 29 מופיע 'שמעון בר שבי שה[...]', ואולי יש להשלים 'שהד'. לארבעה החתומים על השטרות 29-30 אין תפקיד בעסקה מלבד עצם נוכחותם בעת ביצועה או בעת כתיבת השטר. נראה כי נוכחותם היא זו שמאפשרת את כתיבת השטר או נותנת לו תוקף. העדרם מהחלק הפנימי מעיד על כך שאין הם חשובים לתוכן העסקה. על-פי המשנה הכול הולך אחר התחנות, והעליון נכתב כדי לאשר את הנוסח במקרה של ספק.⁷ הפורום המאשר בנוכחותו את העסקה אינו רלוונטי לתוכן העסקה, ולפיכך לא נכתב בעליון. יש לזכור ששני השטרות, 29 ו-30, נערכו כנראה בירושלים, או שאחד מהצדדים מוצאו היה מירושלים (אם נכונה הקריאה המוצעת), וייתכן שעובדה זו יש לה קשר לנוהל המוזכר.

פרנסים

כבר ז' מיליק הפנה את תשומת הלב לפרנסים של בית משכו הנזכרים בתעודה 42, ואשר לכאורה תפקידם דומה לזה של ארבעת החותמים. הפרנסים כותבים מכתב לבעל תפקיד במקום אחר ומעידים על עסקה שנעשתה כחוק. וזו לשון התעודה (איור 2):

*מן הפרנסין של בית משכו מן ישוע ומן אלעזר
לישוע בן גלגולא רוש המחניה שלום שידע
יהי לך שהפרה שלקח יהוסף בן ארצטון מן יעקב
בן יהודה שיושב אבית משכו שהי שלו מזבנות
ואף אללי שהגיים קרבים אלנו אזי עלתי והפצ*

7 משנה, בבא בתרא י, ב. בבבלי, בבא בתרא קסו-קסז דיון לגבי סוג הספקי.

איור 2: מכתב מן הפרנסין של בית משכו

והפצתיך על ככה שלא תהי אמור מן בשרון
לא עלתי אצלך אהוה שלום וכל בית ישראל
ישוע בר אלעזר כתבה
אלעזר בר יהוסף כתבה
יעקוב בן יהודה על נפשה
שאל בן אלעזר עד
יהוסף בר יהוסף עד
יעקוב בן יהוסף מעיד

במכתב זה הפרנסים הם הנותנים תוקף לעסקות או מאמתים אותן. מדובר בבעלי תפקיד ציבורי, כלכלי בעיקרו, שבסמכותם לאשר קיום עסקות, כלומר למלא תפקיד שיפוטי מובהק. ההלכה התנאית והאמוראית מכירה בבתי־דין של הדיוטות, כלומר בהושבת הרכב מקרי של שלושה לצורך ביצוע פעולות משפטיות מסוימות. אולם תמיד מודגש הפער שבין בית־דין של מומחים לבין בית־דין של הדיוטות. לגבי אותה 'מומחיות' יש דעות שונות בתלמודים ובפרשנותם, אולם ברור שמינוי רשמי מטעם מי שבידו הסמכות מוסיף לכוחם של אותם דיינים. אפיינית לעניין זה היא המשנה שבה פוטר ר' עקיבא את ר' טרפון מלשלם על טעותו בדין, מפני היותו 'מומחה לביידי'.⁸ בין אם ר' עקיבא קובע קביעה עובדתית, דהיינו שר' טרפון מונה על־ידי סמכות מרכזית, ובין אם הוא מביע - על־ידי ביטוי שאול - רק את הערכתו המקצועית לגבי כושר השיפוט של ר' טרפון, דומה שמינוי ממשי מוסיף כוח לדיין. אלא שבמקומה עומדת השאלה על מעמדו של דיין הדיוט שמונה על־ידי מי שבידו הסמכות למנות (לעומת דיין תלמיד חכם שלא מונה), וניכרת העדפה לתלמיד חכם על פני מינוי ממסדי.⁹

8 משנה, בכורות ד, ד. אמנם בבבלי, סנהדרין לג ע"א הגרסה היא 'מומחה לרבים' לפי נוסח הדפוס. בכתבי־היד הגרסה כבכורות.
9 לגבי פרנסים או בעלי תפקיד ציבורי הווכים לתפקיד של דיינים מכה מעמדם ראה: אלון (לעיל, הערה 6), עמ' 110-112; על חכמים כפרנסים ראה: לוין (שם), עמ' 109.

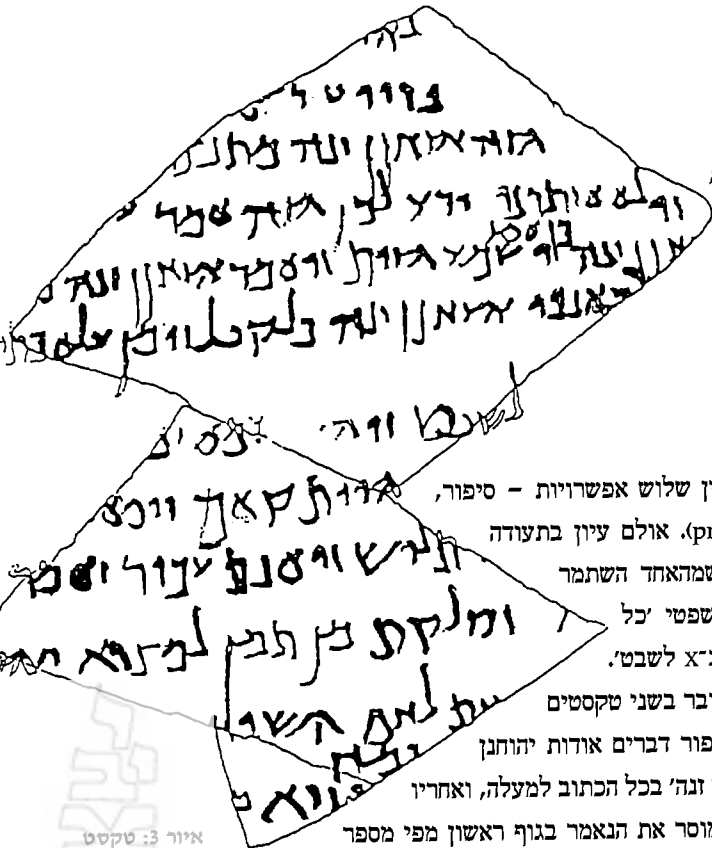
יש לסייג ולומר שבתעודות שלפנינו רק לגבי פרנסי בית משכו ברור שמדובר בעלי תפקיד רשמי במנהל המרד. ארבעת החותמים על תעודות 29-30 אינם מוכרים ולא היו בהכרח בעלי תפקיד קבוע. גם מספרם אינו תואם את הידוע לנו ממקורות התקופה, ולהיפך, הוא אף נוגד את העיקרון ההלכתי 'אין בית-דין שקול'.¹⁰ אמנם במקרה של מתן תוקף לעסקה אין שיקול זה רלוונטי, שכן אין צורך בהכרעת רוב, אולם המספר שלושה הוא מספר סטנדרטי לכל מיני פעולות משפטיות, למשל הפקדת נכסים. ניתן אולי לומר שבמקרים כגון אלו שלושה הם המינימום אך אפשר להוסיף עליהם לכדי מספר זוגי (יש לציין שברוב התעודות המצויות בידנו מתקופה זו גם מספר העדים גדול מהמספר הנדרש בהלכה, שהוא שניים בשטר פשוט ושלושה בשטר מקושר,¹¹ ומכל מקום לא נזכר מעולם שלבית-דין זוגי אין תוקף).

תעודה 42, שבה שניים הם המאמתים עסקה, מזכירה את הדיון אודות מעמדם של שניים שדנו, ותוקף דינם. מחלוקת נתגלעה בעניין זה בין אמוראי ארץ-ישראל, שעמדתם היתה שלילית, לבין אמוראי בבל, שהכשירו.¹² במקומות מספר בתלמודים¹³ נזכר נוהל שבו מאשר בית-דין חתימות עדים או תוקף תעודה, ובמקרה שרק שניים יכולים לחתום על השטר יש לציין במפורש 'במותב תלתא כחדא הוינא וחד ליתוהי'. בתעודה הנוכרת הפרנסים אינם העדים, שכן מלבדם חתומים עליה שלושה עדים. מהעדר התאריך ניתן להסיק שאין מדובר פה במכר עצמו אלא באישורו או בקיומו. אפשר שהמכתב נשלח משני הפרנסים לחברם השלישי כדי לצרפו, והנהול החריג של משלוח מכתב במקום ישיבה משותפת מוסבר במכתב עצמו - 'הגיים' קרבים אלינו. אם אכן כך, הרי שהפרנסים וחברם, שנשא בתואר 'רוש המחנה', אמורים להוות הרכב מינימלי של בית-דין. הביטוי 'זהפצתיך על ככה', הנזכר בשורה 6, עם כל אי בהירותו, עוסק בעניין המשפטי שעסקו בו קודם (כמקבילו הארמי 'כל קבל דנה', המתורגם בתעודות העבריות 'לעומת ככה'). מכל מקום התעודה מדברת על עניין אחד מתחילתה ועד סופה, וכולה עוסקת באישור תוקף מכירת הפרה.¹⁴

תעודות ברצף

תעודה 72 ממורבעאת, שהיא ככל הנראה קדומה יותר, ומשויכת על-פי כתבה לסוף התקופה החשמונאית,¹⁵ סווגה בידי מיליק כטקסט סיפורי. התעודה היא אוסטרקון, וזה גוסחה (איור 3):

- 10 משנה, סנהדרין א, ו.
- 11 משנה, בבא בתרא י, ב.
- 12 בבלי, סנהדרין ב ע"ב-ג ע"א. גולאק טוען כי קיים בית-דין של שניים, ותפקידו לאשר עסקות, ראה: גולאק (לעיל, הערה 3), עמ' 32 והערה 88. אולם אצלו שניים אלו חתומים כעדים על השטרות שבעריכתם, ואילו פה העדים והפרנסים נבדלים לחלוטין.
- 13 ירושלמי, שביעית י, ד (לט ע"ג); שם, סנהדרין ה, ו (כג ע"א); בבלי, בבא בתרא קסה ע"ב; שם, סנהדרין כט ע"ב.
- 14 לסגנונה המשפטי של התעודה אולי אפשר לצרף אפילו את 'דרישת השלום' שבסופה (שורה 7), כמנהג המוכר בירושלמי, גיטין ט, ז (נ ע"ב) ובבבלי, גיטין ז ע"א. ראה: גולאק (לעיל, הערה 3), עמ' 24, והערה 54 בהוספה בסוגריים מרובעים. לתעודה שלפנינו מתייחס, בצורה קרובה לנאמר כאן, גם ספראי (לעיל, הערה 5), עמ' 79 ובהערה 110.
- 15 מיליק תארך את התעודה לתחילת המאה הראשונה לפה"ס. ראה: בנואה, מיליק ודה-יו (לעיל, הערה 6), עמ' 173.

ליהו[חנן]
 פדוי בר...
 הוה יהוחנן זנה מתנצ/א]
 זי לא איתיני ידע למן הוה אמר ע]
 ...יה[חנן זנה כן אמר זי שמע הוית זי אמר יהוחנן זנה
 ...
 ... באנפי יהוחנן זנה כלקבל זי מן עלא כת[יב...
 (שורה ריקה)
 ...לשבת זי [הנ] יומא...
 ...הוית קאם יומא ז[...]
 ...תלוש זי אנת עכיר ואמר...
 ...וסלקת מן תמן למצדא ויהו[...]

מיליק לא הכריע בדבר מהותה של התעודה, וציין שלוש אפשרויות - סיפור, מכתב או מעין פרוטוקול משפטי (proces verbal). אולם עיון בתעודה מראה בבירור שמדובר בשני טקסטים שונים, שמהאחד השתמר סופו ומהשני תחילתו, הראשון נגמר בנוסח המשפטי 'כל קבל זי מן עלא כת[יב] והשני מתחיל בתאריך 'ב'א לשבת'. בין שני הטקסטים מפרידה שורה ריקה. נראה שמדובר בשני טקסטים בעלי עניין משפטי שנכתבו ברצף: האחד הוא סיפור דברים אודות יהוחנן שאמר דבר כלשהו ומישהו אחר הודה 'באנפי יהוחנן זנה' בכל הכתוב למעלה, ואחריו בא סיפור דברים אודות עלייה למצדה, שכנראה מוסר את הנאמר בגוף ראשון מפי מספר כלשהו. על-פי צורת הדברים אפשר שמדובר בפרוטוקול של גביית עדות בבית-דין או של קיום עסקה וכד' או אולי אף של פסקי דין. תעודה זו נכתבה כאמור בפני הבית, כנראה עוד בתקופה החשמונאית, ואם כך בתקופה שבתי-הדין היהודיים עדיין תפקדו כראוי ובראש המדינה עמד שלטון עצמאי.¹⁶

קרוס תארך את התעודה לסוף המאה השנייה לפה"ס. ראה: F.M. Cross, 'The Development of the Jewish Scripts', E. Wright (ed.), *The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of W.F. Albright*, New York 1961, p. 148 כדעתו סוברת גם ירדני (לעיל, הערה 6), עמ' 164. ההפרש בין שתי הדעות אינו גדול, ומכל מקום מדובר בימי הממלכה החשמונאית.

16 תעודות משפטיות לא נכתבו בדרך כלל על חרסים. לאחרונה פרסמו אשל וקלוגר אוסטרקון ובו נוסח שטר קידושין ממרשה; ראה: א' אשל וע' קלוגר, 'אוסטרקון ארמי ובו מסמך נישואין אדומי ממרשה משנת 176 לפנה"ס וויקתו לכתובה היהודית', תרביץ, סג (תשנ"ד), עמ' 485-502. אמנם על-פי דיוגם שם זוהי רק טיוטה או העתק של המסמך עצמו. על-פי ההלכה תעודה על שבר חרס תקפה מבחינה משפטית: גיטין - 'על הכל כותבין' (משנה, גיטין ב, א); קידושין - 'כתב על חרס ונתן לה... הרי זו מקודשת' (תוספתא, קידושין א, א-ב); מכר - 'כתב לו על הנדר או על החרס... הרי זו מכורה' (בבלי, קידושין כו ע"א). אמנם כל אלו הם שטרות היוצרים מצב משפטי ואין צורך הלכתי בשמירתם, ואפשר שבשטרות ראייה תהיה ההלכה שונה (ועיין בתוספות על בבלי, קידושין ט ע"א, ד"ה 'כתב'). הדעת נותנת שפפירוס ניתן לשמירה טוב יותר מאשר חרס, ועל כן דווקא בארכיון לא היינו מצפים לתיעוד על חרס. נראה אפוא שהאוסטרקון הגדון איננו תעודה משפטית רשמית אלא מין זיכרון דברים או טיוטה, ומכל מקום תעודה מדרג נמוך.

איור 3: טקסט משפטי על חרס, התקופה החשמונאית

כתיבת כמה מסמכים באותו רצף היא תופעה מוכרת. כאלה הם שטרות החכירה מימי מרד בר־כוכבא שנכתבו כמה על פפירוס אחד (מורבעאת 24). צורת כתיבה זו מעידה ככל הנראה על 'תיוקם' של המסמכים בארכיון.¹⁷ ארכיון מעין זה נזכר בתעודות היווניות של בבתא, והוא שייך למערכת המשפט של פרובינקיה ערבית.¹⁸ אם אכן זו עדות לקיום ארכיון – אפשר לדבר על מערכת משפט ממוסדת¹⁹ ומסודרת לא רק בתקופה החשמונאית אלא גם בזמן מרד בר־כוכבא. כאמור לעיל, עדויות אלו הן בבחינת רמזים בלבד, אולם גם רמזים אלו אפשר שמעידים על שינוי במצב מערכת המשפט עם כינונו של שלטון יהודי עצמאי בארץ.

17 אמנם ראה משנה, גיטין ט, ו: 'שני גיטין שכתבן זה בצד זה', וכן המשניות הסמוכות, המדברות כולן באפשרויות שונות של כתיבת כמה גיטין יחד. הדין במשנה ובתלמודים נסב על כשרותם של הגיטין, דהיינו על שימוש בהם בפועל ולא על שמירתם. כתיבת מסמכים ברצף באותו גיליון אינה מעידה אפוא בהכרח על ארכיון. עם זאת יש לחלק בין גט, שצריך להימסר לאישה ובוה תם תפקידו, לבין מסמכים ממוניים, החייבים להישמר לאורך זמן. בגיטין הכתובים על גיליון אחד ניתן להשתמש על־ידי נתינתם לאחת ואחר כך לחזור ולתתם לאחרת, כפי הגוהל המוזכר שם במשנה ה. בשטרות ממוניים, שמסירתם אינה יוצרת מצב משפטי, אלא כל עניינם ראייה ותיעוד, קשה לראות כיצד ייעשה שימוש בגיליון שטרות שכזה אם לא בשמירתו.

18 ראה: לואיס, ידן וגרינפלד (לעיל, הערה 1), תעודות 16 ו־23.

19 עדות לקיום ארכיון בירושלים לפני החורבן יש אצל יוסף בן־מתתיהו, מלחמת, ב, יז, ו (תרגום שמחוני, עמ' 170), ואולי גם במשנה, קידושין ד, ה: 'ערכי ישנה של ציפורי'. ראה: גולאק (לעיל, הערה 3), עמ' 26.